

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יא , תש"כ

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על הטעמת מלעיל בעברית המדוברת

הדעה, שהטעמת המלים בעברית הייתה כפי המסורה הטברנית בלבד, כלומר רוב המלים מלרע, נתערערה זה מכבר. היום הולך ומתברר ממקורות שונים, שהטעמת מלעיל הייתה מצויה לא פחות מזו¹. לאור עובדה זו כדאי לשוב ולבדוק את שינוי מקום ההטעמה בעברית המדוברת בימינו. כידוע, רוב דוברי העברית היום בישראל הוגים מלעיל הרבה מלים, שלפי ה"דקדוק" יש להגותן מלרע, כגון: 'אמצע, 'אמא, 'ר'חובות, 'שרה, 'רבקה². מניין תופעה זו? יש רואים בכך מעין כוונת מכוון, מודעת או לא מודעת: כדי להבדיל בין מלים השוות בהגייתן ושונות

1. כן מראים דיאלקטים שונים, כגון השומרוני, התימני והאשכנזי, וכן, כנראה, אפשר להסיק מן הכתיב או מן הניקוד של כמה כתבי יד, כגון מגילות מדבר יהודה, ניקודי המשנה וכד'. במאמרי The Arabic Dialect of the Jews of Baghdad and the Pronunciation of Hebrew, *Journal of Jewish Studies*, 1957, עמ' 187—198, הראיתי, כי הטעמת מלעיל שלטת במלים העבריות שבדיאלקט הערבי של יהודי בגדאד ואגפיה, כגון: ס'עודה, 'סוכה, 'מצה, ח'נוכה ועוד.

2. הסימן /, המורה על מקום ההטעמה, נרשם לפני ההברה

המוטעמת.

במשמעותן, העלו את ההטעמה של האחת. כגון: 'אמצע לעומת
אמצא (שהרי בדיבור ה"ישראלי" אין מבדילים בין ע' לא');
'אמא לעומת א'מה (כי המפיק שבק חיים בימינו); ר'חובות,
שם מקום, לעומת רחובות, ריבוי של רחוב; 'שוה ור'בקה
חברותינו לעומת ש'רה ור'ב'קה אמותינו שבמקרא, ועוד ועוד.
ההטעמה נטלה על עצמה כביכול תפקיד של ייחוד
משמעויות³. השערה קוסמת וכמעט מתקבלת על הדעת.

בדיקה מדוקדקת יותר מוכיחה, שאין הדברים כן.⁴
ראשית, הטעמה כסימן מבדיל מצויה כבר במקרא:
ההבדל בין 'קמה בעבר לעומת ק'מה בהווה, 'באה בעבר
לעומת ב'אה בהווה, אינו אלא מקום ההטעמה בלבד. וראה
זה פלא: העברית של ימינו, אשר בה יש להטעמה תפקיד
חשוב לפי ההשערה הנ"ל, ואשר "פיתחה מערכת חדשה של
כללי הטעמה מלעילית ומלרעית", כפי שכותב ח' רוזן⁵ —
והדעת נותנת שתנצור הבחנה זו בין עבר להווה — דווקא
כאן אינה משמרת את ההבחנה: הכול מלעיל, בין עבר ובין
הווה — 'קמה, 'באה. הוא הדין בהבדל שבין ו' המהפכת מעבר
לעתיד ובין ו' המחברת. הפועל "אמרת", למשל, בהצטרף
אליו ו' המהפכת נהגה במקרא מלרע: "והיה העלמה היוצאת

3. עיין למשל ח' רוזן, לשוננו לעם ל"ב עמ' 19 ואילך, ובספרו
"העברית שלנו".

4. ועי' בביקורתי על ספרו הנ"ל של רוזן ב"לשוננו לעם"
סה, עמ' 28.

5. ח' רוזן, העברית שלנו, עמ' 82.

לשוב ואמרתי אליה השקיני נא וכו' (בראשית כד, מג); ואילו בו' המחברת — מלעיל: „ואמרתי אני בלבי“ (קהלת ב, טו). ואמרתי מלרע מכוונת אפוא לעתיד: אומר; ואמרתי מלעיל — לעבר. בימינו ניטשטשה הבחנה זו בפי רבים בקריאת המקרא: גם כאן וגם כאן הוגים מלעיל בלבד.

שנית, אם ההטעמה הפכה למכשיר של ייחוד משמעויות, הרי לנו לצפות, שתיגלה בה גם התופעה ההפוכה: בזוג מלים דומות, שהגיתן מלעיל, ומשמעויות שונות להן, יחלו להגות את האחת מלרע כדי להבדילה מחברתה. (ניטול לדוגמה את המלה 'כסף, שמשמעותה גם מעות וגם סוג של מתכת. הרי לא עלה על דעתו של איש לייחד את המלה 'כסף בהגייה מלעיל למשמעות א', ואת 'כסף מלרע — למשמעות ב'). על שום מה לא מצאנו תופעה זו?

ושלישית, הנה מצאנו מלים לא מעט, שהוחל להגותן מלעיל, אף על פי שאין להן מקבילות מלרע, כגון 'בזבז, 'אבא, אי'לנה.

מכאן אתה למד, שלא הרצון להבחין בין משמעויותיהן של מלים דומות גרם להעלאת ההטעמה, אלא הנטייה הכללית להטעמת מלעיל, מבלי להתחשב כלל, מה שינוי זה עשוי לחולל. מובן ששינוי זה לפעמים מבדיל, כגון הבחנה בין ר'חובות (שם מקום) לרחובות (ריבוי של רחוב), בין י'פה (שם פרטי) ל'יפה (תואר), ולפעמים מבטל הבדל, כגון 'באה, 'קמה, בין לעבר בין להווה; אך עצם הנטייה להעלות את ההטעמה אין לה עניין ולסימנטיקה ולא כלום, לא ליחוד משמעויות ולא לטשטש משמעויות. אם נטייה זו „טבעית“

היא אם לאו — הדבר טעון בדיקה, אך בכל אופן זו אותה נטייה, שמצאנו בדיאלקטים אחרים.

אמנם אפשר שישאל השואל: אם נטייה כללית כאן — על שום מה נשארו עדיין רוב המלים מלרע? או אפשר שישאל: מה זכותן של מלים אלה דווקא — על שום מה אלה הועלתה הטעמתן, ואלה לאו?

אכן מלים הרבה, אפשר הרוב ואפשר הכול, הטעמתן הייתה מועלית בלשון הדיבור של היום, לו ניתן להן להתפתח באין מפריע. אלא שלא ניתן להן. פעלו כוחות מרסנים: מורי הלשון בבתי הספר, לימוד הדקדוק, קריאת התנ"ך והספרות על פי הטעמת טעמי המקרא, ובמקצת גם שידורי הרדיו. אולם כל מקום שכוחות מרסנים אלה לא פעלו, לא מיהרו לפעול, או שחלשה מדי הייתה פעולתן — שם נתפתחה בדרך כלל הטעמת מלעיל.

הנחה זו מתאשרת מתוך התבוננות במלים אלה: שולח'נות ומחב'רות, ספס'לים וספ'רים — אלה ורבות כמותן מוטעמות מלרע. כך לימדונו מורינו. ואשר שגה — העמידוהו על טעותו. לעומתן 'פנצ'רים ואינט'ריגות, אובייקטים ואטמוס'פירות ודומיהן — מלעיל. הרי לא ממורי הלשון למדנו, ומכל מקום לא הם היו הראשונים. רובם לא הכירו בהן, מה טעם יעירו אפוא לתלמידיהם להגותן לפי ה"דקדוק"? כיוון שהחלו להתפתח מחוץ למסדות הלשון, נתפתחו מלעיל באין מפריע.

כן הוא אף בשמות יחס. יהו'די וער'בי — חזקה הייתה עליהן השפעת הדקדוק. לעומתן קר'יתי, גב'עתי, אוסט'רלי

וניח'לנדי נוצרו בלשון הדיבור עוד טרם הספיקו להכניסן
למסגרת הדקדוקית הרגילה, ועל כן הגייתן מלעיל. השם
אנג'לי, ההגוי מלרע, לעומת ב'ריטי, ההגוי מלעיל, אפשר
יוכיחו זאת. השם אנגלי היה שכיח יותר, והוא מצוי יותר
בספרי הלימוד מאשר בריטי, שחדר רק לאחרונה; משום
כך זה הצליח לשמור על הגיית מלרע, וזה לאו. הוא הדין
בשם רו'יטי לעומת סובייטי.

וכן הוא בשמות פרטיים. כשקראנו במקרא את השמות
אברהם ויצחק, ש'רה ורביקה, ישע'יה ועמוס למדנו לקראם
בהטעמת מלרע. אולם כשאם קראה לבתה: 'שרה! או כשילד
קרא לחבירו: 'עמוס! לא שאלו את מורי הלשון היאך
לקראם, ומובן שקראום מלעיל. התיקון שתיקן המורה לאחר
מכן לא הצליח לשרש זאת. כיוון שהוחל בכך, הומשך בכך.
הוא הדין בשמות מקומות, כגון: ד'גניה, ג'דרה, ר'זובות
וכיו"ב — מעיקרם בהגיית מלעיל נתקבלו; וכל שניסה לתקן
לאחר מכן, לריק יגע. לעומתם שמות, שמראשית הישמעם,
בהגיית מלרע נשמעו, אלה נשארו כן: הרי השם ש'רת והרי
הנמל א'לת ודומיהם, שקרייני שירות השידור הגום מלרע
מיד עם תחילת הישמעם בפומבי.

לכל מלה מזלה שלה. לעתים תמכו גורמים אחרים
בנטיית מלעיל וסייעוה. והרי כמה דוגמות: במלים כ'תבתם,
ש'מענתם וכד' הייתה אנלוגיה לכ'תבתי, ש'מענתי, על כן לא
הצליח לימוד הדקדוק לעצור את נטיית המלעיל. אפשר שגם
בכינויי גוף שלישי רבים, כגון א'חיהם וב'ניהם, א'ליכס
וא'ליהם, הייתה אנלוגיה לכינויים שביחיד: א'חיד וב'ניד,

א'ליך וא'ליה⁶. על 'כובע ו'דונג השפיעו בלא ספק השמות הסגוליים כמו 'תואר ו'נוער. המלים 'אגב, 'דווקא ודומיהן מצויות בידיש מלעיל; ואפשר שמורים הרבה, שדקדקו בהטעמה בדרך כלל, הגו את אלה מלעיל, ועל כן לא הייתה "ההתנגדות" לנטיית מלעיל חזקה בהן כל צורכה.

נטיית מלעיל עשויה אפוא להתקיים רק כשאין כוחות מרסנים חזקים. ובלא ספק, ככל שתמעט השפעת בית הספר, וככל שימעטו המורים המדקדקים בהטעמה, כן תרבינה המלים ההגויות מלעיל. כבר עכשיו אפשר לשמוע י'שעיה ו'עמוס גם בשמות נביאינו⁷. עובדה זו מראה בעליל, שאין כל רצון וכל נטייה להבחנה בין משמעויות שונות (כגון כאן בין י'שעיה וע'מוס נביאינו ובין י'שעיה ו'עמוס ילדינו). רצון זה אינו אלא הרהורם של מדקדקים אחדים בלבד. הנטייה בעברית של ימינו היא אחת: הדרך "למעלה".

מובן מאליו, שדיון זה לא בא לקבוע מה יש להעדיף, מה כדאי ומה רצוי. זו שאלה אחרת לחלוטין. בעניין זה יש

6. פרופ' ג"ה טור-סיני משער, כי "שגיאה זו קשורה במבטא רשלני של הה'. בייחוד לאלה המבטאים במבטא האשכנזי, ברשלנות גמורה, עלי(א)ם במקום עליהם, להם נדמה שאין זאת אלא הברה אחת ארוכה: עלי(ה)ם, אלי(ה)ם" (המבטא העליו, מהדורה שנייה, תרצ"ט, עמ' 55).

7. ולא בפי תלמידים בלבד. בדברי ההסבר על פרקי היום בתנ"ך בשידורי "קול ישראל" קרא מסביר ס' איוב (בשנת תשי"ט) את השם "אליהוא" בהטעמה מלעיל, "א'ליהוא", פעמים רבות.

טוענים: תנו לה ללשון להתפתח "טבעית", אל תפריעוה. ויש אומרים: לאו. כותב שורות אלה סבור, כי במצב זה של לשוננו היום, שעתה זה הוחל לדבר בה ורוב דובריה לא מחלב אמם ינקוה, נמיט על לשוננו אסון ונרמסנה בעודה באבה, אם לא נטפחנה ולא נכוון דרכה. אולם מאמר זה לא ניסה אלא להתבונן במצב כמות שהוא, בסיבותיו, והיאך הוא עשוי להתפתח, אם אותם הגורמים עצמם ימשיכו לפעול. בחינה אובייקטיבית הייתה כאן, ולא סובייקטיבית.

שמעון תודר

ממימרותיו של זלמן שניאור¹

(לקוטות מספר שיריו כרך א', הוצאת "דביר")

אהבה שלמה — איננה.
 אויבים הצללים לשמש.
 אין אהבה גדולה בתבל.
 אין יום אחד פתרון ליום מחר.
 אין כל תועלת בניסיון.
 אין עלייה בלי ריחוף נפש.
 אין שעה אחת פרוזדור לשנייה.
 אם ככה יבער ארז, מה אזור כי ייחל?

1. למלאות שנה לפטירתו.